

begrip

moslims

christenen

no. 73 jan/feb 1985
abt. per jaar f 16,-
Losse nrs. f 4,- incl.p.
Giro 4300211 t.n.v.
Cura Migratorum -Begrip

SEXUALITEIT EN
OVERGANGSRITUELEN IN
MAROKKO EN TURKIJE

"Begrip"
Luybenstraat 17
5211 BR DEN BOSCH
Tel.: 073 - 145159

TEN GELEIDE

Islam is godsdienst en levenswijze. Toch hebben veel aspecten van de levenswijze van moslims totaal niets of slechts zijdelings en indirect met de islam te maken, ofschoon sommigen onder hen het geheel van allerlei culturele gewoontes en gebruiken aan de godsdienst zelf toeschrijven.

Het gaat er in de twee volgende bijdragen niet om of bepaalde ceremonieën, die belangrijke levensmomenten vergezellen, wel of niet islamitisch zijn, wel of niet tot de volksgodsdienst behoren. De bedoeling is te laten zien welke ogenblikken individu, gezin en/of maatschappij belangrijk vinden als keerpunten in het leven. Dit gebeurt op een meer beschrijvende manier voor de Turkse overgangrituelen.

De overgang van maagd naar moeder in Marokko en in vele andere landen van de arabisch -islamitische wereld onderstreept hoe ingrijpend ideeën over vruchtbaarheid, eer en schande, sexualiteit, onreinheid... samenhangen met opvattingen over gezins- en familiestructuur. Opmerkelijk is dat het Moorse bad in geen van beide artikelen wordt vermeld als een van de plaatsen waar de jongen de vrouwenwereld verlaat om zijn intrede te doen in de mannenwereld. Het badhuis wordt hier ten tonele gevoerd onder Turkse humor.

Wij vragen speciaal uw aandacht voor een Engelse zomercursus over de Islam en een belangrijke Nederlandse uitgave (Pag. 16).

Namens de redactie

P. Reesink

Maagden en moeders

Sexualiteit, vruchtbaarheid en voortplanting bij Marokkaanse vrouwen

Marokkaanse vrouwen in Nederland vormen geen homogene groep. Onder hen bestaan enorme verschillen in achtergronden. Zo zijn er vrouwen die een opleiding hebben genoten, Arabisch spreken, lezen en schrijven, en die uit een stedelijke omgeving komen. Er zijn ook vrouwen die alleen Berbers spreken, niet kunnen lezen noch schrijven, en die van het platteland, uit de bergen afkomstig zijn. Tussen deze twee uitersten bevindt zich de meerderheid van de Marokkaanse vrouwen die in Nederland verblijven.

Vanzelfsprekend maakt het verschil of men te maken heeft met een Marokkaanse vrouw van het eerste type dan wel één van het tweede type. Toch meen ik over de achtergronden van Marokkaanse vrouwen te kunnen spreken zonder verder in te gaan op de verschillen. Naast al die verschillen zijn er namelijk ook overeenkomsten tussen Marokkaanse vrouwen en die overeenkomsten liggen op het terrein waarop dit artikel ingaat: het terrein van sexualiteit en vruchtbaarheid.

Voor alle Marokkaanse meisjes en vrouwen ligt de nadruk op maagdelijkheid vóór het huwelijk en moederschap daarna. Die vereiste maagdelijkheid voor meisjes en gewenste zwangerschap voor vrouwen moet gezien worden in de bredere context van ideeën over sexualiteit en speciaal over vrouwelijke sexualiteit.

Ontmaagding.

Omdat maagdelijkheid eindigt en moederschap kan beginnen met de ontmaagding die tijdens de bruiloft plaatsvindt, ligt het voor de hand om daar eerst aandacht aan te geven. In Marokko wordt een bruid speciaal voorbereid voor haar bruiloft. Tijdens de dagen ervoor wordt zij geheel ontvaard, dus niet alleen de haren onder de oksels en op de benen zoals in Nederland wel door vrouwen wordt gedaan, maar ook het schaamhaar en alle kleine haartjes over het gehele lichaam. Onder muziek, gezang en handgeklap van andere vrouwen, vrouwelijke familieleden en vriendinnen, bezoekt de bruid het badhuis waar zij wordt gestoomd, gemasseerd en gebaad. Haar handen en voeten worden geverfd met henna (roodbruine kleurstof van gedroogde planten)

en haar gezicht wordt mooi gemaakt. Tijdens de henna-behandeling is de bruid geheel afhankelijk van anderen; omdat haar handen en voeten met henna zijn ingepakt kan zij niets doen, niet staan, niet lopen, niet werken, niet eten. Het pijnlijk epilieren en de afhankelijke staat tijdens de henna-behandeling worden door Arabische sociologen wel vergeleken met twee fasen die bij een initiatieritueel zijn te onderscheiden: de symbolische dood van het vorige leven en de symbolische kindertijd van het nieuwe leven. Door haar huwelijk gaat een maagd namelijk niet alleen deel uitmaken van een andere familie, die van haar echtgenoot, maar zij wordt ook van meisje tot vrouw en daarmee wordt ze dan een volwaardig lid van de vrouwenwereld. Als vrouw krijgt ze meer speelruimte in intieme aangelegenheden, ze treedt in het bijzondere gebied van de sexualiteit dat vóór haar huwelijk gesloten was. Ze kan dan assisteren bij bevallingen en zelf zwanger worden.

De ontmaagding is het hoogtepunt op het eind van de bruiloft. Bruid en bruidegom trekken zich terug in een apart kamertje en dienen zo snel mogelijk sexuele gemeenschap te hebben. Het bewijs van de maagdelijkheid, enkele druppels bloed die opgevangen zijn op een jurk of onderjurk, wordt aan alle gasten getoond. Fatima, een 26-jarige Berbervrouw uit Zuid-Marokko die langer dan 7 jaar in Nederland woont, vertelt daar het volgende over:

"Ik wist niet wat mij te wachten stond en ik had veel gehuild. De ontmaagding mislukte. De volgende dag probeerden de vrouwen mij te kalmeren, zodat er weer pogingen ondernomen konden worden. Mijn man had wel de nodige ervaring met vrouwen van buiten het dorp. Na de volgende pogingen tot ontmaagding controleerden oudere vrouwen de lakens om te zien of de ontmaagding succesvol was."

Heel duidelijk komt hier naar voren dat er in Marokko verschil gemaakt wordt tussen voorhuwelijks-geslachtsverkeer voor mannen en vrouwen. Aan mannen is voorhuwelijks-geslachtsverkeer wel toegestaan. Fatima vertelt:

"In andere dorpen dan waar ik woonde en in de stad zijn genoeg vrouwen bij wie mannen ervaring kunnen opdoen. Als mannen met andere vrouwen 'slapen'

hebben zij er geen last van. Vrouwen wel: bij een vrouw kan het tot zwan-gerschap leiden want in het dorp waar ik woonde is geen 'pil'."

Wanneer een meisje voor haar huwelijk geslachtsgemeenschap heeft, levert dit grote problemen op. Fatima vertelt daarover: "Als een vrouw geen 'meisje' meer is, is zij waardeloos. Ze kan dan niet meer trouwen. Tenzij een man zegt dat het hem niet kan schelen. Een vrouw die geen 'meisje' meer is, is wel goedkoop. Als een meisje verkracht is kunnen haar ouders de man verplichten met het meisje te trouwen. Ze kunnen ook een geldboete eisen. Het meisje kan dan nog wel trouwen, maar ze is half zoveel waard."

Na dit commentaar dringt de vraag zich op waarom de waarde van een meisje wordt gekoppeld aan haar maagdelijkheid en waarom er zoveel publiciteit aan die ontmaagding wordt gegeven. De publiciteit is des te opmerkelijker omdat sexualiteit en lichamelijke in deze samenleving omgeven zijn met taboes.

Maagdelijkheid

Door de aankondiging van de huwelijksvoltrekking, de ontmaagding, wordt er iets publiek gemaakt: het bestaan van een relatie en de aard van die relatie. Die relatie bestaat voor Marokkanen niet alleen tussen man en vrouw, maar vooral tussen de familie van de man en die van de vrouw. Door een huwelijk ontstaat er een band tussen twee families en die band levert voor beide families de meeste eer en aanzien wanneer de schakel tussen beide, de bruid, zo rein mogelijk is, maagd is. Voor een huwelijk met een gescheiden vrouw of weduwe wordt dan ookeen veel geringere bruidsprijs betaald en het huwelijksfeest is heel bescheiden.

Door een dochter als echtgenote aan een andere familie te schenken, schenkt men iets van de eer van de familie. Dit geschenk heeft meer waarde wanneer het rein is. Door zich aan haar echtgenoot te geven bewijst het meisje hem eer. Voor de man die huwt is het vanzelfsprekend dat hem die eer bewezen wordt; hij heeft er recht op. Men spreekt over de 'hiba' van het meisje. 'Hiba' betekent 'geschenk', 'beloning'. 'Hiba' is ook het 'vrouw-worden' van het meisje, het ontmaagd worden. De controle ten aanzien van de maagdelijkheid van een meisje moet extern, feitelijk zijn.

Wanneer eer, ongeschonden intimiteit van van de familie belichaamd wordt door maagdelijkheid, dan passen daar geen morele beoordelingscriteria. Controle van maagdelijkheid van meisjes met behulp van morele criteria impliceert het erkennen van de vrije wil van meisjes. En die vrije wil wordt hun niet toegestaan: de mannen van de familie zijn verantwoordelijk en bepalen wat wel en niet kan. Bij verlies van maagdelijkheid voor het huwelijk gaat het dus niet alléén om premaritaal sexueel contact, maar ook om het feitelijk geschonden zijn van het vlies. Bij externe controle past ook een bewijs dat extern te leveren moet zijn; men stelt maagdelijkheid ook gelijk met een heel, ongebroken vlies en niet met een meisje dat nog geen sexueel verkeer heeft ervaren.

De maagdelijkheid van een meisje is vooral kwetsbaar nadat een meisje de eerste menstruatie heeft gehad; vanaf die tijd ziet men een meisje nl. niet alleen als potentiële moeder, maar ook als een volwassene met een eigen lichamelijke en sexuele beleving. Dat laatste is in tegen-spraak met de rol, die een meisje speelt als schakel tussen twee families waarbij zij als individu niet meetelt. De familie van een meisje loopt dus minder risico dat het meisje haar maagdelijkheid verliest naarmate zij jonger huwt. De huwelijksleeftijd voor Marokkaanse vrouwen ligt daarom heel laag: 15 à 16 jaar is geen uitzondering. Zo vertelt Suhaira:

"Ik durfde geen nee te zeggen toen mijn moeder vertelde dat ik ging trouwen. Ik was 15 jaar en nog een kind. Ik had mijn poppen achter een boom verstoopt en daar speelde ik stiekum mee"

Wanneer er door een huwelijk eerder een relatie tussen twee groepen tot stand komt dan tussen twee individuen, tussen man en vrouw, dan komt de aard van die relatie, sexualiteit tussen man en vrouw, in een ander licht te staan. Voor de vrouw is er eigenlijk geen sprake van sexualiteit, maar eerder het bewijzen van haar 'niet-sexualiteit'; door de ontmaagding van zijn bruid uit te voeren moet de man bewijzen sexuele capaciteiten te hebben, in staat te zijn bij een vrouw te penetreren. Naarmate hij sexueel krachtiger is zal hij minder tijd nodig hebben.

Vanuit deze gedachte kijkend naar de publiciteit rond de sexuele relatie tijde

het huwelijksfeest, komt naar voren dat taboes op seksuele zaken door die publiciteit niet opengebrouwen, maar eerder bevestigd worden. Het taboe rond vrouwelijke seksualiteit wordt zelfs heel sterk benadrukt. Voordat ik overga naar het moederschap is het van belang de taboesfeer rond seksualiteit en speciaal rond vrouwelijke seksualiteit beter te plaatsen. Op het eerste gezicht is dit immers onlogisch: vrouwelijke seksualiteit is een voorwaarde voor het moederschap.

Taboesfeer

Van kinderen veronderstelt men dat zij nog geen eigen seksualiteit hebben. In het dagelijks leven is het verschil tussen jongens en meisjes dan ook niet zo groot. Tot ongeveer 8 à 10 jaar brengen beiden de dag door in en rond het huis met de vrouwen van de familie. Jongens en meisjes spelen ook wel met elkaar en hoeven geen speciale voorzorgsmaatregelen in acht te nemen voordat zij naar buiten gaan.

Jongens gaan over naar de mannenwereld door de besnijdenis. De besnijdenis, die hen tevens lid maakt van de Moslimgemeenschap, vindt plaats tussen 5 en 10-jarige leeftijd. Deze rituele overgang naar de mannenwereld loopt niet gelijk met de feitelijke overgang, die geleidelijk verloopt.

Wanneer jongens geslachtsrijp zijn kennen zij seksualiteit. Schaamte ('hesjma') verbiedt hen dat openlijk te zeggen. Zij kondigen dat wel ritueel aan: door aan de vasten mee te doen geven zij te kennen lichamelijk volwassen te zijn. Anders dan voor jongens is er voor meisjes geen sprake van een overgang: meisjes blijven onder de vrouwen. Tegen de tijd dat een moeder verwacht dat haar dochter de eerste menstruatie kan krijgen, wordt het meisje steeds meer binnengehouden en voorgehouden hoe ze zich tegenover mannen dient te gedragen. Ze dient mannen en vooral vreemde mannen, zoveel mogelijk te mijden en in eventuele aanwezigheid van hen dient ze 'hesjma' terughoudendheid, schaamte, te tonen, dat wil zeggen ze moet haar haren verstoppen onder een sjaaltje, haar lichaam zoveel mogelijk bedekt houden, de ogen naar beneden slaan, mannen niet aanspreken, en indien een man haar aanspreekt, zich terug trekken. Meisjes dienen zich

zo te gedragen om haar eerbaarheid, haar maagdelijkheid te bewaren: ze dienen te voorkomen dat de mannen contact met haar zoeken. Omgekeerd behoren mannen ook niet zomaar zonder meer bij een vreemde familie binnen te gaan. Mannen verblijven ook meestal buiten, in de publieke sfeer, onder andere mannen.

De eerbaarheid van meisjes is dus het beste verzekerd wanneer zij zoveel mogelijk binnenshuis verblijven en zich zo weinig mogelijk buitenshuis laten zien.

Na haar huwelijk gaat het meisje bij haar echtgenoot wonen, zelfstandig of met haar echtgenoot bij diens ouders en diens broers met hun vrouwen en kinderen. Ook in dat nieuwe huishouden dient zij zoveel mogelijk binnen te blijven, zich zo weinig mogelijk buitenshuis te begeven, en als ze dat wel doet, zich zoveel mogelijk te bedekken en niet alleen te gaan. Ook dit gedrag wordt ingegeven door 'hesjma', schaamte. Meisjes en vrouwen dienen 'hesjma' te tonen omdat dat haar reputatie over eerbaarheid uitmaakt. En de eerbaarheid van meisjes en vrouwen van een familie maakt de eer, het aanzien van de familie, uit. Meisjes en vrouwen hebben zelf geen eer, zij delen in de eer, in het aanzien van de familie, die gedragen wordt door de mannen van de familie, die daar ook verantwoordelijk voor zijn. Vrouwen, vooral jongere vrouwen, zijn niet in staat verantwoordelijkheid te dragen, vooral niet over haar eerbaarheid. Van vrouwen wordt gedacht dat zij hun seksualiteit niet goed in de hand kunnen houden. Het zijn vrouwen die chaos veroorzaken. 'Fitna' betekent 'chaos' en 'verleiding door mooie vrouwen'.

Wanneer een familie eerbare vrouwen heeft, is dit te danken aan de mannen die enerzijds hun vrouwen beschermen tegen zichzelf en tegen andere, vooral vreemde, mannen en anderzijds hun vrouwen kinderen schenken, waarmee vrouwen de grootste voldoening krijgen die voor haar mogelijk is. Het begrip eer heeft dan ook twee kanten: bescherming geven, verdedigen aan de ene kant en mannelijkheid, viriliteit, potentie aan de andere kant.

De taboesfeer rond vrouwelijke seksualiteit komt zelfs tevoorschijn in de echtelijke relatie tussen man en vrouw. Zo behoort een vrouw geen toenaderingspogingen tot

haar echtgenoot te ondernemen, en geen blijk te geven van sexuele gevoelens. Daarmee zou ze haar man te kennen geven dat hij onvoldoende capaciteiten naar haar toe toont. Bovendien kan de man dan gaan twifelen aan de eerbaarheid van zijn vrouw: mogelijk kan zij zich dan ook niet inhouden bij andere mannen. Een vrouw die blijk geeft van sexuele gevoelens en toenadering zoekt, stelt zich daarmee gelijk aan een hoer.

Is er sprake van een sterke taboesfeer rond vrouwelijke sexualiteit, voor mannelijke sexualiteit is dat veel minder het geval: mannelijke sexualiteit, voor zover in verband gebracht met vruchtbaarheid, is eerder traditioneel de ordenende kracht in deze samenleving. Alle verschillende groepen in de Marokkaanse samenleving, Arabieren en Berbers, stadsbewoners en plattelandsbewoners, zijn patriarchaal georganiseerd: de vader, dus de man die blijk heeft gegeven sexuele capaciteiten te bezitten en vruchtbaar te zijn, heeft de macht in handen. En zoals hierboven al naar voren kwam, is het juist dit verschil tussen man en vrouw dat in het huwelijksritueel rond de ontmaagding wordt uitgedrukt.

Onreinheid.

Lichamelijke en sexualiteit is niet alleen taboe, het heeft ook te maken met onreinheid. Behalve moedermelk is al het menselijk en dierlijk lichaamsvocht en afscheiding onrein, dus urine, faeces, bloed, zaad, zweet, braaksel, etter, speeksel, slijm. Wanneer men met dit vocht in aanraking is gekomen, verkeert men in onreine staat en dient men zich hiervan te zuiveren om weer in reine staat te geraken.

De begrippen rein en onrein, zoals hier beschreven, slaan op religieuze rein- en onreinheid en niet op vuil, smerigheid of schoonheid die niet in verband staan met het bovennatuurlijke, maar met het dagelijks leven zoals het huis dat geveegd moet worden, de vuile was, vuile groenten, de afwas, etc.

Mensen kunnen in staat van grote of totale onreinheid, of in de staat van beperkte of kleine onreinheid geraken. De staat van grote onreinheid is het gevolg van geslachtsgemeenschap. Mannen raken tevens geheel onrein door een zaadlozing en vrouwen

door een menstruatie en door de bloedingen tijdens en na een bevalling. Wanneer men in staat van grote onreinheid verkeert, moet men zich onthouden van religieuze activiteiten. Men mag dan niet het gebed verrichten, geen moskee of begraafplaats betreden, niet offeren, de Koran niet lezen of vasthouden en men dient zich te beperken in de omgang met voedsel.

Om uit de staat van grote onreinheid te geraken moet men het gehele lichaam reinigen, een compleet bad nemen. Mensen die zich houden aan de gebedsplicht moeten zich dus na iedere geslachtsgemeenschap geheel reinigen. De meerderheid van de Noord-Afrikanen houdt zich niet aan die plicht en kan dus wachten met de reiniging tot het bezoek aan een moskee of begraafplaats. In Marokko bestaan er voor dit doel speciale badhuizen waar stoombaden genomen kunnen worden. Het bezoek aan het badhuis voor de grote reiniging is in ieder geval gebruikelijk voor feesten, besnijdenissen, verlovingen, geboortefeesten, islamitische feesten, huwelijken. Bij een complete reiniging hoort ook het ontharen van het lichaam, voor gehuwde mannen de schaamharen en okselharen en voor gehuwde vrouwen en aanstaande bruiden alle haren over hele lichaam.

Meisjes en vrouwen mogen tijdens haar onreine periode, tijdens de menstruatie en tot veertig dagen na een bevalling, geen badhuis betreden om een bad te nemen. Na deze periode bezoeken zij het badhuis of nemen thuis eenuitgebreid bad ter reiniging. Geslachtsgemeenschap van een man met een vrouw in de onreine periode is verboden. Wanneer een vrouw onrein is en een man wel geslachtsgemeenschap wil hebben, neemt hij wel "een andere ingang", aldus Fatima.

Geringe staat van onreinheid ontstaat doordat men zijn/haar behoeften heeft gedaan, heeft gebraakt of in aanraking is gekomen met urine, faeces, braaksel, etter, bloed (zo is de gewoonte van sommige Nederlanders om bloed uit kleine wondjes weg te likken voor Marokkanen dan ook een gruwel). In staat van geringe onreinheid mag men niet het gebed verrichten, een moskee of begraafplaats bezoeken. De staat van geringe onreinheid kan weer ongedaan gemaakt worden door een beperkte wassing te verrichten, het gezicht, de handen, de onderarmen en de voeten. Tevens moeten neus

en mond gespoeld worden.

De aard van werkzaamheden van vrouwen brengt met zich mee dat vrouwen vaker dan mannen met onreine zaken als vuil, afval, urine, faeces, in aanraking komen; het zijn de vrouwen die de was, de afwas doen, het huis schoonmaken en de baby's verschoneren. Niet alleen de werkverdeling tussen man en vrouw, maar ook de verschillende lichamelijke en sexuele processen en het verschillend aandeel van man en vrouw in het proces van de voortplanting, maakt dat vrouwen, speciaal vrouwen in de vruchtbare periode, vaker in onreine staat verkeren dan mannen. Mannen en oudere vrouwen kunnen ieder moment een einde maken aan de staat van grote onreinheid. Jonge vrouwen in de vruchtbare periode verkeren gedurende de menstruatie en tot veertig dagen na de geboorte van een kind in staat van grote onreinheid die niet opgeheven kan worden. Vrouwen in de vruchtbare leeftijd, met uitzondering van de periode van zwangerschap waarin geen sprake is van onreinheid, zijn dan ook onderworpen aan meer onreinheidstaboe's dan mannen en oudere vrouwen.

Moederschap

Kinderen zijn erg gewenst. Een groot aantal wordt beschouwd als een bron van prestige en van voorspoed en een teken van zegening. Kinderen zijn een beloning van God: "almāl wal banūn zinātu lhayāti dduniā..." ('De bezittingen en de zoñen zijn het toetsel van het nabije leven, maar de blijvende, heilzame werken bewerken bij uw Heer betere beloning en betere beloften') (Koran, sura 18, vers 44). Voortplanting is ook een religieuze plicht: "ziyāda fi ummat Muhammad", 'om de gemeenschap van Mohammed te laten groeien'. Het hebben van kinderen is niet alleen een religieuze plicht, het is ook noodzakelijk om te overleven. Kinderen vormen zekerheid voor de familie. Het gebruik van anti-conceptie middelen is dan ook laag, zowel in Marokko als onder de Marokkanen in Nederland.

Kinderen in het algemeen zijn weliswaar gewenst, meisjes zijn meestal minder geliefd dan jongens. Meisjes moeten tot hun huwelijk 'bewaakt' worden; hun maagdelijkheid blijft een voortdurende bron van zorg voor de mannen van de familie. Na haar huwelijk gaat het meisje naar een andere familie waartoe ook haar kinderen zullen behoren. Jongens daarentegen zijn belang-

rijk voor de familie en voor de man omdat ze de naam van de familie voortzetten, de familie later van kinderen voorzien, de eer, het aanzien van de familie dragen, verantwoordelijk zijn voor de vrouwen en de ouders verzorgen als die oud zijn. Voor de vrouw zijn zoons van belang omdat zij daarmee respect verwerft van haar echtgenoot en zijn familie, waardoor ze minder risico loopt dat haar man zich van haar laat scheiden of er een tweede vrouw bijneemt. Bovendien garanderen zoons haar later de positie van schoonmoeder, de enige positie waarin vrouwen niet ondergeschikt zijn, maar dominant over anderen, over de schoondochters. Voor een pasgetrouwde vrouw is het dan ook van belang dat zij zo snel mogelijk zwanger wordt en voor vrouwen die als eerste kind een dochter kregen is het van belang snel weer zwanger te worden.

Kinderen krijgen

Vruchtbaarheid en alles wat met kinderen krijgen te maken heeft wordt, op de conceptie na, als een vrouwenzaak gezien. Dit betreft niet alleen zwangerschap en geboorte maar ook onvruchtbaarheid en gezinsplanning. Van een man wordt gedacht dat hij altijd vruchtbaar is. En impotentie komt van buiten af: het is het gevolg van magische praktijken die meestal aan vrouwen geweten worden of van een straf van Allah, omdat de man in kwestie zich met verboden sexuele activiteiten heeft beziggehouden. Steriliteit van de vrouw houdt in dat zij geen kinderen kan krijgen. De oorzaak van kinderloosheid ligt dus, tenzij uit latere huwelijken anders blijkt, hoe dan ook bij de vrouw. Zij schiet tekort wanneer een echtpaar geen kinderen krijgt: zij roept daardoor zowel medelijden als misprijzen op. Gezinsplanning is eveneens een zaak die voornamelijk vrouwen aangaat. Als men er al aan doet is het de vrouw die anti-conceptie gebruikt. Middelen en methoden die mannen zouden kunnen gebruiken, zoals coïtus interruptus of het condoom staanslecht aangeschreven en worden als onmannelijk gezien. Dit laatste is helemaal het geval voor sterilisatie van mannen. De weinige anti-conceptionele middelen en methoden die wel gebruikt worden zijn dan ook allemaal gericht op de vrouw: de pil, en het spiraal. Dit betekent niet dat de vrouw zelfstandig beslist over het al dan niet gebruiken ervan. Toen de hierboven geïntroduceerde Fatima nog in

Marokko woonde, nam haar man de pil mee vanuit Nederland als hij voor vakantie naar huis kwam. Nu Fatima twee zoons heeft vindt haar man het aantal kinderen voldoende en gebruikt zij weer de pil.

Schieten vrouwen tekort wanneer er geen kinderen of alleen meisjes komen, het zijn de mannen die eer en aanzien oogsten wanneer er wel kinderen - vooral jongens - komen. Zoals een boer zaait in de aarde, zaait een man in de vrouw. Tegen baby's zegt men ook wel "būk'azim", 'je vader is mooi'. Dezelfde uitspraak met de moeder in de hoofdpersoon getuigt van onnozelheid. Zwangerschap is dan ook niet alleen een bewijs van vruchtbaarheid van de vrouw, maar meer nog van de man. Een vrouw is in deze periode ook rein zoals mannen rein zijn. Zij hoeft zich dan niet zoals tijdens de menstruatie te onthouden van seksualiteit en het is ook gedurende deze periode dat zij, in noodgevallen, mag slachten, een recht dat nadrukkelijk aan de man is voorbehouden.

De konklusie die hier getrokken kan worden nuanceert en onderstreept het dilemma waarin vrouwen tijdens de vruchtbare periode verkeren: vrouwen in de vruchtbare leeftijd doen het nooit goed: wanneer ze niet zwanger raken, schieten ze tekort in vruchtbaarheid en wanneer zij wel zwanger raken, maken zij haar sexuele activiteiten zichtbaar. Mannelijke vruchtbaarheid is essentieel in deze patrilineaire samenleving. Kinderen zijn een bewijs van mannelijke potentie. De uitdrukking daarvan, zwangerschap, is rein. De bevalling is onrein, een vervelend intermezzo waar de man zich niet mee bemoeit. Het moederschap dat bijzonder gewaardeerd wordt, wordt wel als rein gezien: de moedermelk die het kind aan de moeder bindt, is rein. De vrouw die het kind voedt, wordt ook als moeder gezien. Wanneer Noord-Afrikanen naar elkaar willen benadrukken dat zij broers of zusters zijn van dezelfde moeder, spreken zij over "dezelfde borst waaruit zij gedronken hebben". En een man en vrouw met biologisch verschillende moeders, die bij eenzelfde vrouw gedronken hebben mogen niet met elkaar huwen. Door dezelfde melk zijn zij broer en zuster; het zou melkincest zijn wanneer zij man en vrouw zouden worden. Anders gesteld: als zwangere draagt de vrouw het kind van de man, door de bevalling voert zij het vuile werk voor hem uit, en pas door het zogen wordt zij echt moeder en scheidt zij onafhankelijk van de vader, een band met het

kind.

Zwangerschap

Voor Marokkanen is de conceptie van een kind meer dan een menselijke aangelegenheid alleen: het is God, Allah (de Ene en Enige) die ervoor zorgt dat het zaad van de man vastgezet wordt in de buik van de vrouw. Na het vastzetten blaast God de 'roh' ('geest') in de foetus. Daarna krijgt een engel de opdracht het kind te maken.

De eerste drie maanden van een zwangerschap zijn "de maanden van de lusten en zinnen". De zwangere vrouw eet dan waar ze trek in heeft en haar man en familieleden moeten er voor zorgen dat ze de lekkere hapjes die ze wenst, ook krijgt. Als ze niet krijgt waar ze zin in heeft, heeft dat nare gevolgen voor het kind; vooral bepaalde vlekken op het lichaam van het kind, bijvoorbeeld moedervlekken, rode vlekken, wijnvlekken, worden geweten aan niet vervulde behoeften van de moeder tijdens de zwangerschap.

"Als ik erg veel zin heb in bijvoorbeeld bonbons, maar ik kan die niet krijgen, en als ik dan plotseling een prik voel bijvoorbeeld in mijn arm en ik pak die plek waar het prikt vast, dan krijgt de baby later een bruine plek op de arm waar ik de prik voelde", aldus Aziza, een in Nederland wonende Marokkaanse vrouw van 30 jaar.

De baby kan ook misvormd worden doordat de moeder tijdens de zwangerschap plotseling schrikt van een eng beest of van een mens die mismaakt is. Zwangere vrouwen moeten zich bovendien extra beschermen tegen het boze oog. Dat kan geworpen worden door jaloerse mensen, bijvoorbeeld onvruchtbare vrouwen. Degene die het oog werpt hoeft dat niet bewust te doen; iemand kan ook het boze oog gooien zonder dat hij/zij dat weet. De meest bekende wijze om het oog te gooien is door te prijzen, door te zeggen dat iets of iemand erg mooi of goed is. Als je dat doet kan dat namelijk impliceren dat je jaloers bent. Fatima vertelt daarover:

"Als je niet met een goed hart zegt dat iemand een leuke baby heeft, dan kan dat kind ziek worden"

Omdat kinderen zozeer gewenst zijn is het niet zo verwonderlijk dat zwangere vrouwen, baby's en kleine kinderen jaloezie opwekken en potentiële slachtoffers voor het boze oog zijn. De gevolgen van het boze oog zijn vooral slapte en ziekte; soms zelfs de dood.

Om het boze oog te voorkomen is het verstandig de zwangerschap zoveel mogelijk te verbergen, er niet teveel over te praten en te zorgen dat de aanstaande moeder en later de baby er niet al te stralend uitzien maar eerder een beetje smoezelig en niet zo schoon. Zo vertelt Fatima over haar oudste zoontje die nu 9 jaar geleden in Marokko is geboren dat hij er in de Nederlandse kleertjes die haar man had meegenomen zo mooi uitzag dat de andere vrouwen jaloers werden.

"De baby was steeds ziek en mijn moeder zei dat ik moest zorgen dat de baby er net zo uitzag als de baby's van de andere vrouwen, niet zo mooi schoon en wit als de mijne. Dat wilde ik niet. In Nederland was de baby niet meer ziek"

Preventieve bescherming tegen het boze oog kan ook nog verkregen worden door amuletten zoals handjes (dat zijn dan handjes van Fatima, de dochter van de profeet Mohammed), of visjes (visjes zijn waterdieren, water geeft vruchtbaarheid, voorspoed en trekt het boze oog aan, d.w.z. van iemand af). Iemand die door het boze oog is getroffen moet een genezingsritueel ondergaan waarbij soms zout gebruikt wordt.

Gedurende de zwangerschap doen de vrouwen haar gewone werk. Zij eten indien mogelijk iets meer dan gewoonlijk. Omdat zwangerschap niet als een ziekte wordt gezien, eerder als het tegendeel, als een teken van gezondheid en vruchtbaarheid, is het niet gebruikelijk om naar een dokter of medisch geschoolde vroedvrouw te gaan. Ook locale vroedvrouwen die geen medische opleiding hebben ontvangen, maar het werk uit ervaring en vaak van haar moeder kennen, verrichten geen prenatale controle. Dit is dan ook de reden, waarom Marokkaanse vrouwen in Nederland zich meestal zo laat aanmelden bij Nederlandse vroedvrouwen.

Het is niet gebruikelijk om kleertjes klaar te leggen en een wiegje of bedje gereed te maken voordat de baby geboren wordt. Als de baby er levend en wel is, wordt er meestal meteen van alles aangeschaft. Deze houding wordt ingegeven door de gedachte dat het klaarleggen van kleertjes het omgekeerde effect heeft dan men beoogt. Door kleertjes klaar te leggen "tart je het noodlot" dat dan op de baby kan terugslaan en een dood kind tot gevolg kan hebben. Het is overmoedig om kleertjes voor een gezonde baby klaar te leggen die er nog niet is. Daardoor stel je je op dezelfde hoogte als

God die beslist over leven en dood en de dood zal de straf zijn.

Bevalling

Voor Nederlandse maatstaven zijn Marokkaanse vrouwen nogal luidruchtig tijdens bevallingen; zij hebben de naam hard te gillen, iets dat door Nederlanders als beschamend en overdreven wordt gezien. Tijdens één van de bevallingen die ik in Noord-Afrika meemaakte was de aanstaande moeder bijzonder rustig. Gedurende de ontsluitingsweeën kreunde zij slechts zacht. De vrouwen er omheen, schoonmoeder, schoonzuster en de buurvrouw, maanden haar echter aan God 'Rabbi' (God is de Schepper en daarmee de Heer, de Meester van al wat bestaat, 'Rabbi'), de profeet Mohammed, de familieheilige en alle bekende heiligen uit de omgeving, aan te roepen. De vrouw die aan het bevallen was zette daarop wel iets meer stemgeluid in, maar toch niet voldoende volgens de overigen. Het waren daarop de vrouwen om de aanstaande moeder heen die het harde aanroepen en gillen voor haar overnamen.

Wanneer we ons realiseren dat er tijdens een bevalling van een vrouw in Noord-Afrika sprake is van een tweevoudige crisis, dan wordt de functie van deze, in onze ogen overdreven, emoties duidelijk. Een vrouw die bevalt trekt 'zjnoon' aan. 'zjnoon' zijn onrein en worden geassocieerd met het onderaardse, met het donker, met slechte onvoorspelbare krachten. 'zjnoon' in huis kunnen een familie in totaal ongeluk storten. 'zjnoon' brengen ruzie, tekort aan voedsel, ziekte, tot overlijden toe. Bescherming tegen 'zjnoon' is dus essentieel en wordt bereikt in de persoon van de 'gabla' en door het intensief en hard afsmecken van bescherming en steun. ("gabla"= vroedvrouw)

De tweede crisis die speelt tijdens een bevalling ligt in dezelfde lijn als de crisis die in de Noord-Afrikaanse samenleving wordt opgeroepen door ziekte. Naar Nederlandse maatstaven overdrijven Noord-Afrikanen ook dan de mate waarin ze lijden. In beide gevallen, tijdens ziekte en tijdens bevalling, is er sprake van een crisis. Bij een bevalling staan er twee levens op het spel. Marokkaanse vrouwen, niet alleen Marokkaanse vrouwen die haar eerste bevalling meemaakten, zeggen na afloop dat ze dachten dood te gaan. In de poging de crisis die bij de bevalling speelt te ver-

dichten, wordt geprobeerd door hevige emoties een catharsis op te roepen.

De navelstreng wordt pas doorgesneden nadat de placenta er uit is. De navel wordt vrij lang afgenaveld en ingesmeerd met 'henna' en met 'kohl' (houtschoolpoeder). Aan deze twee stoffen wordt niet alleen een genezende, maar ook een 'zjnoon' - afwerende werking toegeschreven. Ter bescherming tegen 'zjnoon' voor de baby gebruikt men ook wel zout bij het doorsnijden.

Na de bevalling wordt de baby ingezwachteld om te zorgen dat het kind rechte armen en benen krijgt. De kraamvrouw krijgt de "'ašida", een ritueel gerecht van meel met olie, melk en suiker. De "'ašida" is het gerecht dat de bedouinen aan kraamvrouwen gaven in de tijd dat Mohammed geboren werd. Men eet de "'ašida" ook op de dag van het Islamitische feest 'Mouloud' de dag dat men de geboorte van de profeet viert, en bij belangrijke overgangen zoals na de ontmaagding van een meisje en na de besnijdenis van een jongen.

Van vrouw naar moeder

Na het voorgaande kan het dilemma waarin gehuwde vrouwen in de vruchtbare leeftijd verkeren, genuanceerder gesteld worden: aan de ene kant zijn vrouwelijke seksualiteit en uitingen daarvan onrein en liggen deze in de taboe-sfeer, aan de andere kant is het moederschap heel gewenst en rein. Op oudere leeftijd raken vrouwen uit dat dilemma; zij brengen dan haar seksualiteit niet meer naar buiten en zijn moeder van inmiddels oudere kinderen. Om dit dilemma te kunnen plaatsen is het van belang te kijken naar de verandering in positie die een vrouw doormaakt in de sociale structuur.

In de Marokkaanse samenleving waar afstamming patrilineair geregeld is behoort een meisje voor haar huwelijk tot de familie van haar vader. Door haar huwelijk gaat zij over van de familie van haar vader naar die van haar echtgenoot. Voor de familie van haar echtgenoot is dit altijd een risico, op de dag van het huwelijk moet bij de defloratie blijken dat het meisje eerbaar is, kuis is, en in de loop van de komende jaren moet blijken of zij de eer van de familie niet zal verstoren en wat zij waard is in haar vruchtbaarheid. Als meisje, dat vrouw wordt door haar huwelijk, brengt ze haar

sexualiteit in, terwijl het de familie van haar man gaat om haar vruchtbaarheid, haar latere moederschap. Juist haar seksualiteit maakt de familie van haar man kwetsbaar en die sexualiteit komt ook nog van iemand van buiten de familie. Gevaar en slechtheid komen vooral van buiten, in principe nooit van eigen familieleden. Iedere getrouwde vrouw treedt de familie van de man dus binnen als een vreemdelinge, als sexueel en onrein wezen, dat slechter en onbetrouwbaarder is dan de eigen familieleden. In dit verband is het van belang dat in Noord-Afrika de voorkeur bestaat om te trouwen binnen de eigen familie. Voor een man bestaat er speciale voorkeur voor de dochter van de broer van zijn vader.

In de loop van de jaren wordt de vrouw moeder van de kinderen van haar echtgenoot en daarmee ook emotioneel lid van die familie. Als moeder en als lid van die familie is ze goed en betrouwbaar van aard. Ze heeft de kinderen gevoed met het beste wat ze te bieden heeft, haar melk, en is daarmee de goedheid zelve, het tegendeel van wat ze aanvankelijk was, een sexueel, onbetrouwbaar en gevaarlijk wezen.

Door anthropologen wordt deze transformatie van vrouw naar moeder, twee categorieën die elkaars tegengestelden zijn, geplaatst binnen de oorsprong van het incest-taboe, het universele taboe onder mensen van alle culturen en alle tijden. Van de theorieën over de oorsprong van het incest-taboe is de meest geaccepteerde versie de theorie die uitgaat van het verbod op sexuele betrekkingen tussen broer en zus. In groepen die door mannen gedomineerd worden, zoals bijvoorbeeld de Noord-Afrikaanse familiegroepen, noodzaakt dit verbod de uitwisseling van vrouwen. Als een man een vrouw wil trouwen moet hij bereid zijn een zuster weg te geven. Die zuster komt als vreemdelinge, als sexueel, onrein en gevaarlijk wezen de groep van haar echtgenoot binnen en wordt door haar moederschap pas lid van die groep.

Als een man niet mag trouwen met zijn zuster is de eerste vraag wie zijn zusters zijn. Dit is speciaal van belang wanneer er, zoals in Noord-Afrika, voorkeur bestaat om binnen de groep te huwen. In Marokko zijn zusters die meisjes die in ieder geval eenzelfde ouder hebben: dezelfde vader met wie er een bloedband bestaat en/of dezelfde moeder. Maar, zoals hiervoor al be-

of haar geboorte. Uiteraard zijn deze niet openbaar. Op het moment van de geboorte, wanneer de navelstreng wordt doorgeknipt is - of was - het de gewoonte van de vroedvrouw om drie maal uit te roepen "Allahü ekber" en vervolgens het kind een moslimnaam te geven. Traditiegetrouw gebruikte iedere vroedvrouw slechts twee namen: één voor alle meisjes en één voor alle jongens. Het kind ontvangt zijn of haar werkelijke naam 3 of 7 dagen later of - in vroeger tijden - op een dag die bepaald werd door astrologen. In staat van rituele reinheid tilt de vader van het kind of een ouderlid van de familie (man of vrouw) of de plaatselijke imaan het kind op en reciteert driemaal de moslimse oproep tot het gebed in het oor van het kind en noemt daarbij drie keer de naam van het kind.

Op de dag na de geboorte was het de gewoonte om de moeder en de baby in een weelderig bed te leggen, wat in het geval van de rijken niet in de slaapkamer maar in één van de ontvangstkamers van het huis werd gezet. Het bed was opgemaakt met prachtige dekens, geborduurd met gouden en zilverdraad en versierd met edelstenen. Hier hield de moeder met de baby in hetzelfde bed 7 dagen hof. Een stroom bezoekers kwam langs om hun felicitaties aan te bieden en cadeautjes voor het kind te brengen. Traditiegetrouw waren dat gouden munten. Elke gast kreeg koffie en een hete çorba, speciaal voor deze gelegenheid bereid uit rood gekleurde suiker en gekruid met kruidnagels. Als hij dat dronk, moest de bezoeker een gebed uitspreken, meestal "Moge God de melk van de moeder versterken".

Het is nog steeds traditie om de rode drank aan bezoekers te geven die bij zo'n gelegenheid langs komen, maar het bezoek is minder massaal. Reizigers die Turkije een eeuw of meer dan een eeuw geleden bezochten, gaven afkeurend commentaar op het gebrek aan zuurstof in de kraamkamer, de rook van de houtskoolbrander, de wolken van tabaksrook uit de lange pijpen die de vrouwen graag rookten, en vooral op het lawaai.

Er was echter een reden voor al die mensen en het lawaai. Men geloofde dat groot gevaar van de komst van boze geesten moeder en kind bedreigden. In vele delen van het land gelooft men vandaag nog dat de boze geest die "al karisi" genoemd wordt, actief is. Die boze geest zou babies stelen

en de moeder veel kwaad berokkenen. Om het binnendringen van deze geesten te voorkomen werden moeder en kind geen moment alleen gelaten gedurende de gehele tijd van van 7 dagen. Bovendien werd de kamer, het bed, de moeder en het kind omhangen met kleine korans, "Maşallah's" en andere amuletten, blauwe kralen, planten waarvan men geloofde dat ze magische eigenschappen hadden en voorwerpen, zoals linten en rode sjaals. Rood is effectief tegen "al karisi", zo dacht men.

Kraamtijd

De kraamtijd van 7 dagen, waarin de moeder hof hield kwam tot een eind door de ceremonie, die "de ceremonie van de laatste dag" of "de ceremonie van het naar buiten brengen van de wieg" werd genoemd. Deze begon op de avond van de 6e dag en duurde de gehele nacht. De gasten - alleen vrouwen - kwamen in een staat van rituele reinheid en luisterden naar een reciet van de Mevlid (de Mevlid is een lang gedicht, waarin het leven van de Profeet Mohammad wordt verteld. Het is geschreven in het Turks door Süleyman Çelebi, die het in 1408 voltooide. Het speelt een belangrijke rol in het emotionele en religieuze leven van Turkije. Gewoonlijk wordt het gereciteerd in tijden van crisis binnen de familie of de staat. De voordracht van de Mevlid gaat altijd samen met die van stukken uit de Koran. Tijdens het reciteren wordt rozenwater en zoetheid uitgedeeld.)

Hierna begon het lichtere gedeelte van de vieringen. Er was muziek en dans, vaak uitgevoerd door zigeuners. Men bood hapjes aan, altijd in de vorm van vers en gedroogd fruit en noten. Om middernacht werd de wieg binnen gebracht, uitgebreid versierd met amuletten en glinsterende dingen. Men vormde een processie, waarin 4 vrouwen de lege wieg omhoog hielden. Zij werden daarbij vergezeld door andere vrouwen, die de weg verlichtten met speciaal voor deze gelegenheid opgemaakte kaarsen (rood met groen lont) en door dansers en muzikanten. De gehele stoet werd geleid door de vroedvrouw die versierd was met gekleurde sjaals. Zij gingen het huis rond met zang en dans tot aan de kamer waar de moeder en de baby lagen. Met gepast ceremonieel werd de baby uit het bed van de moeder genomen en in de wieg gelegd die midden in de kamer stond. Het zingen en dansen duurde tot de morgen. Als het dag werd, werd het speciale bed van de moeder weggezet en het huishouden

hernam zijn gewone gang.

Deze ceremonie onderstreepte twee dingen: 1. het scheiden van moeder en kind; en 2. het einde van de periode van het grootste gevaar. Het gebruik van amuletten en lawaai suggereert dat de oorsprong ervan ook lag in een oud gebruik, dat bedoeld was om boze geesten op een afstand te houden. De 7e dag was echter niet het eind van de gevaarlijke periode. Die duurde 40 dagen, een tijd waarin moeder en baby het huis niet mochten verlaten.

Op de 40e dag vergezelden vrienden en buurvrouwen moeder en kind naar het bad voor de ceremonie die het "bad van de 40e" werd genoemd. In het wasritueel was het getal 40 verwerkt. Het water werd b.v. 40 maal over moeder en kind uitgegoten of er werd een zeef met 40 gaten gebruikt om 40 waterdruppels te vormen. Het gehele gezelschap bleef de hele dag in het bad voornamelijk in de koele kamer, waar zij zich ontspannen, aten en dronken. Soms werden zigeunermeisjes gehuurd voor de gelegenheid om te zingen en te dansen.

Eerste tand

Een ander gebruik dat zeker zijn oorsprong heeft in oude geloofsvoorstellingen betreft het verschijnen van de eerste tand van het kind. Deze ceremonie is kleinschalig. De gasten, alleen vrouwen, brengen cadeaus mee voor het kind, zingen en dansen en krijgen weer fruit en noten te eten. Het hoogtepunt van deze bescheiden bijeenkomst is het strooien van zachtgekookt graan over het hoofd van het kind, als confetti. In sommige plaatsen werden 32 gekookte graankorrels aan een snoer geregen tot een ketting. (Uiteraard stellen de 32 graankorrels de 32 tanden voor, die een volwassene heeft.) Het kind krijgt de ketting om en draagt het totdat de graankorrels opdrogen.

Vroeger was de eerste schoolgang van een kind een gelegenheid waarbij vrij veel ceremonieel kwam kijken. Tegenwoordig wordt dit veel minder uitvoerig gedaan.

Koranschool

De volgende grote gebeurtenis in het kinderleven is zijn of haar voltooiing van het Koranonderwijs. 1½ Eeuw geleden was de Koranschool de enige school. Tegenwoordig is deelname aan de Koranschool een vrijwillige zaak. (Volgens de nieuwe schoolwet van 1982 mogen leerplichtige kinderen - behalve in de zomervakantie - geen Koran-

school volgen red.)

Het Koranonderwijs wordt gevolgd, als het al gevolgd wordt, naast de staatsschool, die neutraal en verplicht is. Deze Koranscholen (dikwijls illegaal, red.) bloeien echter en de ceremonie wordt nog steeds gehouden. Hij vindt of in de school of bij het kind thuis plaats. Er is een optocht, waarin cadeautjes en versnaperingen worden megedragen, opgestapeld op dienbladen, versierd met glinsterende dingen. Het kind wordt bedekt met goudkleurige confetti. Een meisje werd vroeger gekleed als bruid. Haar gezicht werd versierd met munten. Dan reciteert hij of zij in aanwezigheid van de gehele Koranschool en de verzamelde familie en vrienden het overgebleven gedeelte van de Koran, waarna gebeden worden uitgesproken.

Op sommige plaatsen volgt hierop muziek en dans, die de gehele nacht doorgaan, waarbij het kind nog steeds in bruidskleding op een troon zit temidden van de feestvierders. De gasten spelden papiergeld op het kind onder het dansen.

Besnijdenis

Een mijlpaal die alleen voor jongens geldt, is de besnijdenis. De besnijdenis vindt meestal plaats in de leeftijd van 5 - 12 jaar. Vandaag de dag wordt de besnijdenis, omdat de kindertijd langer duurt dan vroeger, uitgevoerd in de periode dat de jongen op school zit en daarom veroorzaakt dat geen verandering in zijn manier van leven. Vroeger echter karakteriseerde de besnijdenis zijn overgang van het vrouwengedeelte van het huis, de harem, naar het mannengedeelte. Voor Ottomaanse prinses, tenminste tot aan het einde van de 16e eeuw, ging de besnijdenis zelfs gepaard met hun verwijdering van huis en het op zich nemen van staatszaken, want onmiddellijk na hun besnijdenis werden zij als titulaire gouverneurs naar één van de provincies in Anatolië gestuurd. Hun besnijdenis werd daarom soms uitgesteld totdat het politiek van pas kwam. In het geval van de toekomstige Sultan Mehmed III b.v. duurde dat tot zijn 16e jaar, in 1582.

Hoewel de besnijdenis nu niet langer op dezelfde manier de overgang naar de mannenwereld betekent, is zij nog steeds zonder twijfel het hoogtepunt in het leven van een Turkse man. Een moeder zal net zoveel energie besteden aan het klaarmaken van de zaken die nodig zijn voor de besnijdenis

van haar zoon als voor het huwelijk van haar dochter. Zij ziet ze ongeveer in hetzelfde licht.

Ongeveer een week tevoren krijgt de jongen nieuwe kleren aan. Als de familie het zich kan veroorloven zal dit waarschijnlijk een soort militair uniform zijn, maar hij zal tenminste een sjerp dragen en een hoofdedeksel waarop het woord "Maşallah" (lett. "schitterend, prachtig", wordt als wens gebruikt in de zin van "God zij met ons" Red.) glinstert. In sommige plattelandsdistricten wordt hij wel gekleed als een bruid met zilveren glitter langs zijn rug. Hij rijdt rond op een paard. Voor het eerst in zijn leven alleen en de baas, of in een rijtuig of in een wat moderner vervoermiddel, in een lawaaijige optocht, waaraan ook een professionele trommelaar en fluitspeler deelnemen. Hij wordt erg verwend. Hij wordt meegenomen voor een bezoek aan het graf van een heilige, vooral om te bidden en aan hem te worden toegewijd. In Istanbul is dit meestal het graf van Eyüp, de meest bezochte graftombe van de stad.

Inmiddels is een gedeelte van het huis speciaal versierd: een bed, waarop een geborduurde deken ligt, net als die van de kraamvrouw, en dat voorzien is van speelgoed als ballen, ballonnen, enz. en "Maşallah's" en andere dingen om hem te beschermen tegen het boze oog. Dan komt de dag zelf. De jongen wordt plechtig overhandigd aan de mannen en de vrouwen trekken zich terug. De operatie volgt, waarna hij in bed wordt gestopt, waar hij ongeveer 3 dagen in blijft. De hele nacht door wordt er gefeest. Deze gelegenheid en de trouwreceptie zijn de grootste feesten die een familie ooit zal houden. Bezoekers zeggen tegen de jongen: Als God het wil, zullen wij je ook als bruidegom zien, en zij vergelijken het vergieten van het bloed met dat wat bij een huwelijk vergoten wordt. Zigeuners voeren dansen uit die vaak obscene zijn. Men zegt dat het is om de jongen te vermaken, hoewel het de gasten zijn die er in werkelijkheid van genieten. Er zijn goochelaars, Karagöz - in feite elke soort vermaak dat de familie zich kan veroorloven. Dit gaat de hele nacht door. Een reden die daar vaak voor gegeven wordt, is dat de jongen niet mag slapen, wat aantoonst dat opnieuw een element een rol speelt van vrees voor boze geesten, die binnendringen op een feest, zelfs al zijn de deelnemers zich daar niet van bewust. De volgende dagen heeft de jongen veel be-

zoekers. Zij geven waardevolle cadeaus als radio's, gouden horloges en geld.

Een belangrijk kenmerk van de besnijdenisceremonie is nog niet genoemd: de jongen wordt nooit alleen besneden. Als hij geen broer heeft van de goede leeftijd, geen neef of vriendje, dan zal men hem een arm jongetje als metgezel geven, om met hem in het prachtige bed te slapen, met hem de festiviteiten te delen en net als hij cadeautjes te krijgen. Als er zelfs geen arm jongetje is, wordt er een haan geofferd, "zodat er ook ander bloed dan het zijne vergoten wordt" is de reden, die men daarvoor opgeeft. In het uiterste Oosten van Anatolië wordt een jongen door de besnijdenisrituelen heen geleid door een volwassen man van een andere familie. Dit bevestigt of versterkt een relatie tussen de twee families. Dit "kiver" systeem vindt men echter nergens anders in Turkije.

Militaire dienst

Een paar jaar later vindt er een andere belangrijke gebeurtenis plaats voor de Turkse man, zijn militaire dienst. Een Turk, die geen militaire dienstplicht heeft vervuld, wordt in brede kringen beschouwd als iemand die helemaal geen man is. Men zegt: "Hij loopt nog steeds rond met de naam die zijn moeder hem heeft gegeven". Weinig mensen zullen toestaan, dat hun dochter met zo'n man trouwt. Het is ook niet waarschijnlijk dat een meisje erin toestemt om met hem te trouwen of met iemand die om wat voor reden dan ook geen militaire dienst hoefde te doen. Zij zal zeggen: "De staat wilde hem niet hebben, dus waarom zou ik hem willen hebben?". Daarom is het in het geheel niet ongebruikelijk dat een man die geen militair is geweest zijn hele leven vrijgezel blijft. Zoals ze zeggen: "om te kunnen trouwen moet een man hebben gegeten uit een gamel", in een "kutsal Asker ocağı" (heilig militair kamp). Het gebruik van het woord kutsal = heilig, is opmerkelijk.

En dat is niet het enige. Advertenties voor banen stellen gewoonlijk als eis, dat een sollicitant in dienst is geweest. Ogen-schijnlijk is dit om de zeer praktische reden, dat een werkgever niet een tijdlang zonder werknemer wil zitten. In feite betekent het echter, dat het vervullen van de militaire dienstplicht vaak een noodzakelijke voorwaarde is om een carrière te beginnen.

In dorpen wordt het vertrek van de dienstplichtige met ceremonieel omgeven. De periode van ongeveer 10 dagen tussen het komen van de oproeppapieren en zijn vertrek wordt gevuld met een serie formele visites. Hij dineert om beurten met ieder familielid en elke vriend. Bij elk huis dat hij verlaat wordt water over de drempel uitgegoten "om zijn terugkeer te verzekeren". Na elk maal wordt er grote herrie gemaakt en worden geweren afgeschoten. Op de dag van vertrek neemt de dienstplichtige van ieder afscheid om beurten. Hij wordt in een optocht naar de hoofdweg gebracht, waar hij in het voertuig stapt, dat hem mee zal nemen. Soms wordt er een ram geofferd.

Deze ceremonie lijkt veel op die waarmee het vertrek van iemand, die de pelgrimage naar Mekka maakt, gepaard gaat. De overeenkomst is niet toevallig. Turken zeggen: "Askerlik sevaptir" (militaire dienst geeft je verdiensten in de hemel). Ze zeggen tegen de vertrekkende dienstplichtige: "Houdt een wacht voor mij", op dezelfde manier als men iemand vraagt een gebed te doen voor zijn ziel. Tijdens zijn afwezigheid wordt de tekst: "Er is geen andere godheid dan God" opgehangen in zijn huis in de richting van Mekka en de brieven die hij naar huis stuurt worden er naast gehangen.

Gegeven het bijna religieus belang dat aan de militaire dienst wordt toegeschreven en het aanzienlijk ceremonieel, dat bij het vertrek van de dienstplichtige hoort, lijkt het vreemd dat er geen ceremonie is om de terugkeer op te luisteren. Toch is dit het geval. Dat is des te verrassender, aangezien het vervullen van de militaire dienst hem niet alleen acceptabel maakt als huwelijkspartner, maar hem ook het recht geeft om in de dorpsvergadering bij de ouderen te zitten en daar te spreken.

Huwelijk

Het huwelijk is de volgende stap. Hierover zou veel geschreven kunnen worden! Niet alleen is de reeks rituelen in een traditionele bruiloft lang en gedetailleerd, maar ook is er veel variatie naar streek. Het is daarom niet mogelijk dit onderwerp volledig te bespreken. Aangezien echter de bruiloft in modern Turkije verschilt van een bruiloft in de tijd van vóór de republiek en ook van een bruiloft in andere islamitische landen, moeten we eerst een aantal algemene opmerkingen maken.

In de eerste plaats moet men weten dat het huwelijk in Turkije vandaag de dag een civiele aangelegenheid is. In de tijd vóór de republiek had het huwelijk door de imaan gesloten, legale geldigheid. Maar dit is de laatste 60 jaar niet meer het geval. Als vandaag de dag toch een religieuze ceremonie plaats vindt, is het een extra ceremonie, toegevoegd aan de burgerlijke huwelijksluiting door de Ambtenaar van de Burgerlijke Stand. Dit heeft verandering gebracht in de ceremonie zelf: vandaag de dag zijn bruid en bruidegom aanwezig. Vroeger werd de bruid vertegenwoordigd door een mannelijk familielid.

In de tweede plaats **bestaat** in Turkije niet meer het gebruik van een bruidsprijs. Als er al goederen of eigendommen van de ene partij naar de andere gaan, dan is het de familie van de man die ze geeft als bruidsprijs. In feite kent men dit gebruik alleen in bepaalde dorpen. De stadsbewoner weet er niets van.

In de derde plaats is het gebruikelijk in Turkije dat een meisje wanneer zij trouwt het huis van haar ouders verlaat en gaat wonen bij de familie van haar man. Dit is de oorzaak van veel van de rituelen waarmee een dorpsbruiloft gepaard gaat.

De traditionele bruiloft en een moderne bruiloft kunnen erg verschillen. Ook maakt het veel uit of die plaats vindt in een provinciestadje of in een grote stad.

Een modern huwelijk kent 3 stadia met het ceremonieel dat daarbij hoort. In de eerste plaats de verloving. Hierbij wordt meestal een receptie gehouden, waarbij het meisje een lange jurk draagt, zoals een bruidsjapon of een avondjapon. Een ouder familielid doet de trouwringen aan de derde vinger van de rechterhand van het meisje en de man. In de tweede plaats het burgerlijk huwelijk. Dit vindt meestal plaats op het kantoor van de Burgerlijke Stand. Vandaag de dag draagt de bruid de kleding van een westerse bruid, een witte trouwjapon met een sluier, hoewel de traditionele Turkse kleur voor een bruid rood is. Naast de rol die de ambtenaar van de Burgerlijke Stand speelt in de ceremonie, brengt het paar zelf hun ringen over van de rechterhand naar de linker, waar zij blijven. Na dit ceremonieel zijn zij voor de wet getrouwd. Het derde stadium is de receptie. Deze kan onmiddellijk volgen op het burgerlijk huwelijk. Zij kan ook verscheidene maanden later worden gehouden. In deze tijd leeft

het paar niet samen. Conventioneel worden zij niet beschouwd als man en vrouw. Pas na de receptie worden zij als echt getrouwd beschouwd, hoewel zij in de ogen van de wet al getrouwd zijn.

In de dorpen is het ceremonieel dat met een bruiloft gepaard gaat anders. Veel ervan vloeit voort uit het feit, dat het meisje het huis van haar ouders voor goed verlaat, zodat niet alleen het meisje zelf, maar ook de gehele uitzet die zij en haar familie hebben verzameld moet worden vervoerd van het huis van haar ouders naar dat van haar toekomstige schoonfamilie. Traditiegetrouw wordt de bruid volledig onttrokken aan het zicht, terwijl zij van het ene huis naar het andere wordt gebracht. Dat gebeurt onder een sluier die alles bedekt, vaak versierd met glitters, stukjes spiegel en kunstbloemen of onder een soort tent, gemaakt van doek, gespannen over 4 palen.

Bedevaart

De geboorte van kinderen is al genoemd en daarom springen we waarschijnlijk over 20 jaar of langer heen voor de volgende gebeurtenis: de pelgrimage naar Mekka. Door die pelgrimage verwerven zowel mannen als vrouwen de titel 'hādżjī' en zij betekent een keerpunt, niet alleen in hun relatie tot anderen maar ook met betrekking tot hun eigen gevoelsleven. Ieder die er de middelen of de gelegenheid voor kan vinden moet de pelgrimage naar Mekka tenminste één keer in zijn leven volbrengen. Dit is een islamitische plicht. Omdat dit een dure aangelegenheid is, die tevens veel tijd vergt (vooral in de dagen vóór het luchtvaartverkeer), wordt de pelgrimage gewoonlijk uitgesteld totdat de man of vrouw van middelbare leeftijd is. De meeste Turken die het zouden willen, komen er zelfs nooit aan toe. En dit is op zichzelf voldoende om de 'hādżjī' een aparte status te geven.

De eerste stap is de uitdrukking van de plechtige intentie om de pelgrimage te volbrengen. Het vertrek wordt dan een zaak van de gehele gemeenschap. Er is een periode waarin de toekomstige pelgrim achtereenvolgens dineert met verschillende families. Elke familie verricht met hem dan een gebed. De climax is een grote bijeenkomst in de moskee met een voordracht van de Mevlid. Hierna neemt de pelgrim afscheid van ieder afzonderlijk, waarbij elke partij alle

schulden en verplichtingen ten opzichte van de andere kwijtscheldt. Hij bezoekt de begraafplaats van het dorp om het le hoofdstuk van de Koran te reciteren voor de zielen van zijn voorouders en alle doden en wordt dan vergezeld naar het voertuig, waarmee hij tijdens het eerste gedeelte van zijn lange reis zal worden vervoerd. Als hij instapt, wordt er bijna altijd een ram geofferd.

In Ottomaanse tijden vertrok de voornaamste Turkse karavaan vanaf Eyüp Sultan in Istanbul en deze nam de geschenken van de Sultan mee naar de heilige plaatsen.

De terugkeer van de pelgrim als 'hādżjī' wordt ook gevierd met ceremonieel. Als hij uit zijn voertuig stapt, worden de vlaggen van de plaatselijke moskee gehesen, zodat hij er onder door kan lopen. Zijn vrouw wacht hem thuis op, gekleed in haar bruidskleding. Zijn huis is dan een open huis. Iedereen kan hem bezoeken om zijn hand te kussen en zijn zegen te ontvangen. Elke bezoeker krijgt een lekkernij die speciaal voor deze gelegenheid bereid wordt.

Het ceremonieel voor vrouwelijke 'hādżjī's' is hetzelfde.

Begravenis en herdenking

Het leven komt uiteindelijk tot een eind. Zoals in alle moslimse landen vindt de begrafenis plaats zo spoedig mogelijk na het overlijden, gewoonlijk de volgende dag. Hij wordt natuurlijk **uitgevoerd** in overeenstemming met de moslimriten. Het is echter gewoon aan het worden, vooral in grote steden, om de doodskist, vroeger alleen gebruikt om het lichaam naar het graf te transporteren, ook te gebruiken bij het begraven. Teneinde echter het lichaam in contact te brengen met de aarde, zoals het hoort, wordt er een gat in de doodskist gemaakt.

Aangezien het vaak niet mogelijk is een rouwadvertentie te zetten en nabestaanden op tijd bij elkaar te krijgen, zijn de herdenkingsdiensten, waarin mensen bij elkaar komen, naar de Koran luisteren of de mevlid en bidden voor de ziel van de overleden, veel belangrijker voor wat het ceremonieel aangaat, dan de begrafenis. In sommige delen van Turkije vindt deze dienst plaats op de 7e dag na de dood. Veel algemener echter is de herdenking op de 40e dag. In West-Turkije wordt deze ook wel op de 52e dag gehouden, een dag, die uniek lijkt te zijn voor Turkije in de moslimwereld.

Echt "islamitische" rituelen?

Aan de ene kant: hoewel de Turken moslims zijn, hebben veel elementen, die steeds weer in hun ceremoniële terugkomen niets te maken met de islam: het gebruik van dingen, die glinsteren, b.v. zilveren en gouden borduurwerk, pailletten en spiegels, het zilverstrooisel, dat een verplicht onderdeel is van de bruidsjacon in bepaalde delen van het land, het gebruik van bruidskleding en -attributen voor kinderen, die kun Koranonderwijs voltooien en voor jongens bij een besnijdenis, amuletten en kleding met bepaalde kleuren, waarvan men gelooft dat ze speciale eigenschappen hebben. Al deze dingen suggereren dat veel van de voorwerpen en ook enkele van de rituelen hun oorsprong hebben in oude geloofsovertuigingen en -praktijken verbonden met magie.

Aan de andere kant: hoewel een amulet tegen het "Boze Oog" als zodanig wordt herkend, hebben deze andere voorwerpen hun vroegere betekenis verloren. Zij worden eenvoudig gebruikt omdat "het altijd zo geweest is" of voor de grap. De mensen zelf geloven dat hun gebruiken strikt islamitisch zijn en bij elk ritueel, hoe onislamitisch misschien de oorsprong ervan is, horen moslimgebeden. Soms zijn ze kort,

een Fatiha misschien, soms geïmproviseerd; men vraagt God's zegen over de ceremonie of over de persoon, waarom het gaat; soms is het alleen het aanroepen van de Naam van God. De belangrijkste gebeurtenissen echter hebben vaak als onderdeel van het programma het reciteren van de complete Koran of van de Mevlid en gaan soms samen met het offeren van een schaap. Gebeden en het brengen van offers wordt in de islam aanbevolen. De Turken zien de ceremonies die ze bij de mijlpalen van het leven voltrekken als een manier om deze aanbevelingen tot gebed en offer op te volgen.

Dr. Margaret Bainbridge

De oorspronkelijke tekst, in Research Papers, Muslims in Europe, no. 16, 1982, pag. 1-11, Centre for the Study of Islam and Christian-Muslim Relations, Selly Oak Colleges, Birmingham, is vertaald door drs. G. Speelman. M. Bainbridge geeft Turks binnen de School voor Oosterse en Afrikaanse Studiën aan de Universiteit van Londen.

BOEKBESPREKING

ISLAM. Norm, ideaal en werkelijkheid, onder redactie van J. Waardenburg, met medewerking van J.T.P. de Bruijn, M. Gilsenan, J. Jomier, F. Leemhuis, J. Peters, R. Peters, J. Slomp, K. Wagtendonk, W. Montgomery Watt. Weesp, 1984, het Wereldvenster; 544 blz., fl. 79,50.

Een moslim uit Egypte afkomstig, zei onlangs tegen me: "Jullie kennen in Nederland de islam niet. Hier kom je alleen moslims tegen die samenkomen in garages en oude schoolgebouwen". Vol enthousiasme toonde hij een film over de schoonheid van moskeeën, in Caïro, in Jeruzalem, Damascus enz. Even hadden we een ontmoeting met de islam zoals die in het hart van veel moslims in Nederland leeft, maar nog niet direct zichtbaar is: een cultuurscheppende godsdienst.

Bezig met het lezen en bestuderen van 'Islam. Norm, ideaal en werkelijkheid', kwam de herinnering aan dit voorval enkele malen bij me naar boven. Moslims en moslimse samenlevingen dragen een imposant verleden

met zich mee en zijn heden nog in dynamische ontwikkeling. Het is onmogelijk de islam te beoordelen op grond van enkele verschijnselen in een klein tijdsbestek. Onder leiding van de Utrechtse godsdienstwetenschapper J. Waardenburg hebben tien arabisten en islamologen een handboek gepubliceerd dat helder en gedocumenteerd binnenleidt tot de islam. Wat kan er verstaan worden onder 'de islam'? In de inleiding op het boek geeft Waardenburg daarover een uiteenzetting. Hij en zijn medewerkers hebben zich niet beperkt tot de islam als een rituele godsdienst of als een leerstellig systeem. Hun stond voor ogen om als westerse wetenschappers op open wijze de moslims, mos-

limse samenlevingen en gemeenschappen tegemoet te treden zoals deze zichzelf verstaan en legitimeren. Daarom behandelt dit boek de islam in zijn historische politieke verwickelingen; is er aandacht voor de normatieve bronnen: Koran, soenna en sjarie'a; komen vroomheid, mystiek en volksgeloof aan bod; wordt de gemeenschapsvormende kracht van de "oemma" besproken; is er open oog voor de islam die in veranderende tijden haar tradities doorgeeft en zichzelf (her)interpreteert. Met deze brede visie op de godsdienst wordt getracht de lezer de islam te tonen. Geen starre godsdienst, maar een geloof, leefwijze, cultuur en sociaal bestel van levende mensen.

Bij de indeling van de stof van het boek is een periodisering gebruikt waarbinnen thema's en onderwerpen terugkeren: de vroege periode waarin de bronnen van de islam ontstonden (tot 661); de 'middeleeuwse' tijd van de islam (661 - ca 1850); het meest uitgebreid gaat het boek in op de derde periode: de ontwikkelingen van de islam in de moderne tijd (ca 1850 - heden). In dit derde hoofddeel leveren de buitenlandse auteurs hun (vertaalde) bijdragen, nl. J. Jomier, M. Gilsenan en W. Montgomery Watt. In de conclusie ontleedt Waardenburg, die als hoofdauteur voor 7 van de 23 artikelen tekent, de vraag of er van een herleving van de islam kan worden gesproken. Verplichte stof voor velen die wel eens op journalistieke wijze hun mening ten beste geven over dit onderwerp. "Deze (herlevende L.W.) islam zou dan een soort irrationele of duistere, ja 'heidense' macht vertegenwoordigen die de belangen van het Westen of het christelijk geloof bedreigt. Men interpreteert de betreffende

gebeurtenissen dan als symptomen van de werking van een mysterieuze islam, in plaats van eerst naar aanleidingen of concrete oorzaken te vragen". blz. 393.

Het boek is overzichtelijk en toegankelijk opgebouwd. De hoofdstukken zijn thematisch afgebakend, zodat men ze niet alle achter elkaar hoeft te lezen. Men kan ook thematisch werken b.v. Koran en soenna in de vroege periode (Leemhuis), de ontwikkeling van Koranexegeese en Traditiewetenschap (J. Peters), Koraninterpretaties in de moderne tijd (Jomier). De toegankelijkheid wordt ook bevorderd door een welhaast encyclopedisch register van 31 bladzijden. Enthousiast ben ik over de zeer informatieve appendices, b.v. de huidige godsdienstige groeperingen in de islam zijn onder 31 titels beschreven; ook kunnen we in 'moslimse kalenders en feestdagen' nu reeds aflezen dat de ramadan in 1980 begint op 28 maart. Een goed gerubriceerde bibliografie ontbreekt evenmin. Voorts zijn er 18 kaarten en afbeeldingen opgenomen.

Na het lezen van dit boek komt één wens duidelijk naar boven: een verstaanbare vertaling van de Koran in een stijl zoals Leemhuis Koranverzen in dit boek heeft verzorgd. Een samenleving (cq. overheid) die dit bekostigt, investeert in een zaak van maatschappelijke relevantie het doen ontstaan van begrip voor de wezenlijke bron van de islam bij veel geïnteresseerde bewoners van ons land. De huidige vertalingen verhinderen dit begrip voor de levende islam, zo is mijn ervaring.

L. Wieringa

BOEKBESPREKING

Woorden en woordgebruik, deel 1, Nederlands - Sjlhè, door Cristien de Waard, uitg. W. D. Meinema, Postbus 3150; 2601 Delft; 1984, 264 blz., fl 13,50.

Dit woordenboekje, in handig formaat en binnen ieder's financiële mogelijkheden, is m.i. het eerste woordenboek in het Nederlands over het Rif-berberdialekt van Noord Marokko. De methode en presentatie zijn dezelfde als in de reeds eerder verschenen "Woordenlijst Marokkaans Arabisch-Nederlands, Nederlands-Marokkaans Arabisch" van dezelfde auteur. Evenmin als het arabische woordenboek heeft ook dit geen we-

tenschappelijke pretenties. Dit blijkt duidelijk uit de nogal vage omschrijving van de klanken op pag. 7 en 8. De grammaticale categorieën leunen sterk aan bij die van de Nederlanse grammatica bijv. toekomstige tijd pag. 10, verbuiging pag. 8, terwijl de specifiek Berberse kenmerken zoals bijv. bij het werkwoord "de intensieve of iteratieve vorm", door de auteur "afgeleide vorm" genoemd, niet voldoende

begrip en onderlinge hulp door het volgende koranvers te becommentariëren: "O mensen wij hebben u geschapen uit man en vrouw en wij hebben u ingedeeld in volken en stammen opdat gij elkaar zoudt leren kennen; waarlijk, in God's ogen staat diegene het hoogst aangeschreven onder u die het meest godvrezend is".

Ook werd soera 5,82 aangehaald. De vrienden van de islam hebben een belangrijk geestelijke erfenis achter zich in de vorm van de mystieke leer en spiritualiteit van Ahmad ben Mustafa al 'Alawi, een zeer vereerde en populaire geestelijke leider in Marokko.

=====

TURKSE HUMOR

Op zekere dag ging Nasreddin Hodzja naar het Turks bad. Men gaf hem een oude lendendoek, een bijna versleten badhanddoek en een belachelijk klein stukje zeep. Niemand masseerde hem, niemand hielp hem bij het uit- en aankleden. Bij het vertrek gaf hij een grote fooi. Het personeel van het badhuis verheugde zich over deze onvoorziene meevaller, maar voelde zich tevens beschaamd. De volgende week kwam de Hodzja terug. Hij werd uitstekend ontvangen. Men gaf hem met gouddraden geweven handdoeken, meerdere zijden lendendoeken, geparfumeerde zeep en goed passende sandalen. Men masseerde hem volgens de regels der kunst.

Deze keer liet de Hodzja bij zijn vertrek slechts een kleine fooi achter. De bedienden protesteerden teleurgesteld. - Kijk eens, Hodzja, we hebben je zo waardig mogelijk bediend. Verdienen we niet meer dan zo'n belachelijke fooi? - Het is eigenlijk heel normaal, - zei Nasreddin Hodzja, zonder zijn wenkbrauwen te fronsen. Het kleine bedrag van vandaag is de fooi voor verleden week en wat ik jullie de vorige keer heb gegeven, is de beloning voor de manier waarop jullie mij vandaag hebben bediend.

=====

DE LAATSTE 10 VERSCHENEN NUMMERS:

63. Colombo 1982: Doorbraak in dialoog met moslims
64. Reacties van de Islam op de modernisering van het Midden Oosten.
65. De preek in de moskee.
66. Christelijke scholen en moslim-leerlingen.
67. De Moslims en Charles de Foucauld.
68. Luther en de wortels van het anti-islamisme.
69. Met moslims getuigen in een gesecculariseerd Europa.
70. De historische ontwikkeling van de Islam in Suriname.
71. Huwelijken tussen moslims en christenen volgens de Islam.
72. Turkse opvattingen over het christendom.

EEN BONDELING VAN DE EERSTE 55 NUMMERS VAN BEGRIP:

Onder de naam "HET BESTE UIT BEGRIP" verscheen een bloemlezing van de eerste 55 nummers van BEGRIP, als bijdrage tot een betere verstandhouding tussen christenen en moslims. Het geheel beoogt vooral achtergrondinformatie over de islamitische leef- en denkwereld voor belangstellenden uit het onderwijs, de gezondheidszorg, de kindbescherming enz. Prijs f 15,50 incl. porto.

Te bestellen: Giro 4300211
 t.n.v. Stg. Cura Migratorum - Begrip.
 Luybenstraat 17
 5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
 Tel: 073 - 145159

REDACTIE VAN BEGRIP:

- Dr. P. Reesink : relatieopbouw moslims-christenen, in dienst van Stg. Cura Migratorum. Eindredacteur. Luybenstraat 17; 5211 BR 's-Hertogenbosch. Tel: 073 - 145159.
- Drs. J. Slomp : predikant in algemene dienst van de gereformeerde kerken in Nederland om voorlichting te geven over de ontmoeting met moslims in onze samenleving. Dienstencentrum; Postbus 203; 3830 AE Leusden. Tel: 033 - 943244
- Drs. Mw G. Speelman : functionaris voor de relaties christenen-moslims, vanuit de Ned. Hervormde Kerk. "Kerk en Wereld", Postbus 19; 3970 AA Driebergen. Tel: 03438 - 12241.
- J.Th. Rijk : Secretaris van het R.K. Vreemdelingenpastoraat. Luybenstraat 17; 5211 BR 's-Hertogenbosch. Tel: 073 - 145159.
- P. Backx : Pastor, Effenseweg 1; 4838 BA Breda. Tel: 076 - 132825.
- Buitenlandse Correspondente:

Drs. G.Rouached-Versteegden, Tunesië.

Abonnementen en administratie: M. van der Eerden; Luybenstraat 17; 5211 BR 's-Hertogenbosch. Tel: 073 - 145159.